

## מתחת לשולחן הכבד

### בסיפוריו של הרב חיים סבתו משתקף יחסו המורכב לעגנון

יצחק יפין

"פעם אחת ראיתי אותו קורא בשקיקה מתחת לשולחן הכבד חוברות דקות של סיפורים בעברית. -- סיפורים קצרים של עגנון בהוצאת שטיבל, גבעת החול, ולילות, לא ידענו אז מיהו עגנון ואיזה שם זה חמדת, אבל הרגשנו, מן הסיפורים ומחמדת עלה ריח של ארץ ישראל." (1 עמ' 54)

כך מתאר הרב חיים סבתו בספרו "בשפירר חביון" את ילדותו של דודו בקהיר שבמצרים. על פניה הבחירה בסיפורים אלו תמוהה. "גבעת החול" ו"לילות" הם מהסיפורים היותר אירוטים של ש"י עגנון. הסיפור "גבעת החול" (2) מתאר משולש רומנטי בין שני גברים ואישה, והסיפור "לילות" (3) בין שתי נשים וגבר. כמובן שהכול בשפה עגנונית מעודנת ומרומזת, אך בכל זאת, מה ראה הרב סבתו להזכיר דווקא סיפורים שעליהם אמרו רבנים ששריפתם היא תקנתם? אפשר לטעון שמדובר בפרט ביוגרפי והמחבר מחויב לאמת ההיסטורית. הסבר זה איננו קביל. כאשר יצירה ספרותית מזכירה יצירה אחרת בשמה, חייב להיות ביניהן קשר תמטי.

עיון ביחסו המורכב של הרב סבתו לש"י עגנון עשוי לענות על השאלה. הרב סבתו התבטא בנושא זה במספר הזדמנויות. התייחסות משמעותית במיוחד נמצאת בדברים שנשא בבית עגנון במלאות 37 שנים למותו (4). לאחר שהביע הערכה עצומה ליכולותיו הספרותיות, אהבה גדולה ללשונו ולמושאי סיפוריו וענווה לעומתו כסופר, הוא ביקר, בהמשך דבריו, את עגנון על שסיפוריו נגועים ב"טיפה מרה" של לפיתת גורל: "במעשיו של עגנון לופת הגורל את גיבוריו ואינו מניח להם לצאת לחירות, כמו קללה קדומה שרובצת ואי אתה יכול ליפטר ממנה. כמה עדינה היא תהלה -- אבל רדופה היא על ידי מעשה נערותה ויודעת שלעולם לא תוכל להיחלץ ממנו אלא להשלים עמו. -- מאז ומעולם מרדתי בלפיתה זאת. -- חניכי הרמב"ם אנו מילדותנו, הלועג לגורל ומבטל את המזלות. -- האדם בחירי הוא. ומעשיו נתונים בידו ואם ירצה יתנער ממה שנראה כגורלו והוא יקבע את חייו. ודאי שהחיים מלאים בצער ואף כאב. אך לא הצער ולא הכאב הם המשרים פסימיות, אלא חוסר התקווה. -- זאת השקפתי בתורה, בחיים, וממילא גם בסיפור מעשים המציירים את החיים. -- עם הלפיתה הזאת של עגנון וטיפת המרה שלו לא השלמתי לעולם. לימים רמזתי עליה בספרי, -- בעיקר ב"כעפעפי שחר". העיד על עצמו הרב סבתו: "ואולי זה הטעם העיקרי לכתובת ספרי. הלכתי בהם בעקבותיו -- אבל -- במקום טיפת מרה ביקשתי להטיל לדידי של מעשי טיפת אורה של אמונה." הרב סבתו ראה, אם כן, בכתיבתו מעשה של תיקון. ננסה להבין את תיקונו על פי עמדתו, למרות שלא על כולם היא מקובלת.

### מה נרמז ב"כעפעפי שחר"?

בסיפור "כעפעפי שחר" (5) הרב סבתו לא רק רומז, כי אם מציע תיקון של ממש לבעיית הגורל. עזרא סימן טוב, גיבור הסיפור, כמוהו כתהלה של עגנון (6): איש צדיק ותמים, גומל חסדים ואהוב על הבריות. כמו תהלה, אף הוא רדוף ע"י מעשה נעוריו, שעליו, ע"פ תפיסתו, הוא משלם מחיר יקר. יצחק רזנברגר ניתח את הסיפור "כעפעפי שחר" (8) והראה איך במהלכו עוזב הגיבור את עמדתו התלותית והופך לאישיות עצמאית ואדון לגורלו. שניים הם שעוזרים לו בהתפתחותו. האחד הוא רבו המובהק חכם פינטו, שבשעת פטירתו אומר לו: "עזרא,

חייב כל אדם ואדם לומר, אין הדבר תלוי אלא ב"י" (5 עמ' 164). השני הוא הסופר הירושלמי: "סופר גדול היה בירושלים, וירושלים גאה הייתה בו, בחייו ולאחר מותו. בכל העולם יצא שמעו" (5 עמ' 19). ממש כמו עגנון, אלא שהסופר הירושלמי איננו פטליסט. אדרבא, הוא זה שמעודד את עזרא להשתחרר מלפיתת גורלו: "יש מסורים ביד ליבם ויש שליבם מסור בידם, ואלה, אין אני יכול לידע מה סופם. -- תומתם עושה אותם גיבורים בעלי כוח, והם עושים את חייהם" (5 עמ' 129).

כאשר ביקש עזרא מהסופר תקנה למעשה נעוריו, סיפר לו הסופר על הבעש"ט שאמר "לאדם שבא אליו, אם יבוא יום ותשמע ממישהו את המעשה שלך תדע שבא התיקון" (5 עמ' 23). וכך אמנם קרה במעלה עלילת הסיפור (5 עמ' 122-127). רוזנברגר מסביר שהבעש"ט לא התכוון למעשה ניסים, כי אם לתהליך טבעי של שינוי באדם האחוז בתפיסתו השגויה, הפותח את עצמו לדעה שמקורה מחוצה לו. מעניין שסיפור זה על הבעש"ט אכן מופיע בין סיפורי עגנון, כחלק מסיפור גדול יותר שנקרא "הסיפור הנשכח" (8). גם בובר, ששיתף פעולה עם עגנון בנושא סיפורי הבעש"ט, מביא, בגרסה מעט שונה, את "הסיפור שנשכח". שי גל, שתירגם וניתח אותו (9) מציע הסברים פסיכולוגיים ליכולתו של סיפור, כשהוא נשמע ממישהו אחר, להניע את השומע לקחת אחריות על סיפור חייו הוא.

## בשפריר חביון

בפסקת המוטו שבראשית הספר "בשפריר חביון" אומר המחבר: "ואני רק מעשה על ארץ ישראל ביקשתי לספר". הרב סבתו, כמו עגנון בסיפורי האהבה המדוברים, מבקש לספר את סיפורה של ארץ ישראל, אך בשונה מעגנון, ואולי בשאיפה לתיקון, הוא עושה זאת בדרכו שלו, האופטימית והאמונית. הוא איננו מתעלם מן הכאב והקשיים. המאבקים שהוא מתאר הם קשים ומומושכים ולא תמיד ההכרעה בהם ברורה. בעיקר מהסיבה ששופט כל הארץ, האל המכריע במאבקים, הוא אל מסתתר בשפריר חביון.

אדגים את ההבדל בין יצירות עגנון והרב סבתו על ידי שני מוטיבים משותפים לסיפוריהם: חבלי הקליטה בארץ וניצחון הרוח היהודית במהלך התקומה.

בסיפורו של עגנון "גבעת החול", מסמל מאבקו של חמדת עם שמאי על אהבתה של יעל חיות, את מאבקו של העולה החדש לארץ על מקומו בחברה המקומית. ממש כמו מאבקם של ילדי בית מזמיל ומאבקו של מספר "בשפריר חביון". "גבעת החול" אינו מביא את שבחי הארץ ולא את שבחי יושביה. גרשון שקד כותב על אנשי יפו, בני העלייה השנייה, המתוארים בסיפור: "חבורת העולים המתוארת בסיפור אינה מגשימה דווקא את האידאלים החיוביים של עלייה זו. היא איננה מתגלית ברומו של המעשה החלוצי אלא בזוטו של פטפט אינטלקטואלי וזיוף רומנטי. האווירה הלבנטינית ניכרת -- אפילו בנופה העתיק --. האווירה הפסאודו אינטלקטואלית מתבטאת בעיקר ביוהרה הסנובית של מרבית בני הדור" (10).

גם הרב סבתו מבקר בספרו את החברה הוותיקה. הוא איננו מתעלם מהתנשאותם של הוותיקים על החדשים, אך התיאור בכללותו הוא מכיל ולא שיפוטי. גם כשהחברה הקולטת עושה עוול לנקלטים היא איננה מוקעת. כזה הוא המצב על פי ג'מילה, העולה האלמנה המטופלת בתשעה ילדים: "בכל פעם שג'מילה הגיעה לבית, רוח טובה נשבה ממנה. על מה שראתה כאן שחקה בבדיחות הדעת, על אוטובוס קו שמונה עשרה שתמיד מגיע ואף פעם לא עוצר, ועל הדסה הקטנה שהתור בה לעולם אין לו סוף, ועל לשכת העבודה שהפקיד בה אף פעם אינו פותח את האשנב" (1 עמ' 71). באירוניה דקה מן הדקה מתאר הרב סבתו את חברי בני עקיבא שעונבים עניבה כחולה מוזרה, שרים "שיר עצוב על דוגית שנוסעת על פני המים, ושיר על דודו שסחב מן הלול ולא חזר" (1 עמ' 79). מול אושיות תרבות לאומית אלה של החברה הישראלית, המספר נשאר אוטוטיידר: "לא ידעתי מהי העניבה הזאת, -- ומי הדוגית שנוסעת -- למה לא חזר דודו, ולמה העיניים דומעות כאשר שרים עליו?" (הכול

יודעים מנין דודו לא חזר, אבל בצירוף "סחב מן הלול ולא חזר" יש עקיפה עדינה להווי של הפלמ"ח).

וכיצד מתמודד העולה? סיפורו של עגנון מסתיים בתבוסתו של חמדת, המפסיד את אהובתו למתחרה שמאי. גם במהלך הסיפור האוירה היא של חידלון ונחיתות: "מה שביקש לעשות לא עשה, ומה שעשה לא עשוי" (2 עמ').<sup>(1)</sup> "יודע היה בעצמו שאין בו כדי לעניין אחרים, שאינו חריף ושנון כחבריו" (2 עמ' שס"א). "אני קבצן של אהבה שנקרע לו תרמילו והוא מניח את האהבה בתוך תרמיל קרוע" (2 עמ' שע"א). "כל באי עולם עסוקים אפס חמדת ניתק מן החיים" (2 עמ' שע"ט).

שונה היא התמודדותם של גיבורי "בשפריר חביון". ילדי בית מזמיל נמצאים במצוקה פיזית אך לא במצוקה תרבותית. "ילדי בית מזמיל אינם מתייאשים" (1 עמ' 15). הם חיים בעולם התורה, "אף אחד לא חשב אז שאפשר שלא ללמוד תורה" (1 עמ' 63). יש להם עולם עשיר של חיבור לטבע, דמיון ויצירה, גם כשחומרי היצירה הם קרשים, סמרטוטים ופחים. "אהבתי להתבונן בילדי בית מזמיל כשהם שמחים בחלקם, ולהקשיב לצחוקם התמים. כשעלבו בהם, נעלבתי. אף אחד לא מכיר אותם באמת, חשבת" (1 עמ' 16). פסגת ההצלחה שמתאר הרב סבתו היתה בהצגה שערכו הילדים. "כל המורים ביטלו את מחשבתו: אין סיכוי! -- הרי משפט אחד בעברית אין הם יודעים לומר!" (1 עמ' 19). ולבסוף: "מאז אותה הצגה עלתה קרנם של ילדי בית מזמיל בעיני המורים". האם ילדים אלה השתלבו בבגרותם כשותפים שווי ערך בחברה הישראלית? היו בהם מי ששילמו את כרטיס הכניסה היקר ביותר: "חקקיאן היה המדען שלנו. עושה ניסויים בכימיה. אמרו עליו שהוא כישרון מבטיח. ביום הכיפורים נפל בתעלה" (1 עמ' 16). שאלת השילוב נשאר פתוחה. כבר בפתיחת הספר מציין המחבר: "לא ידעתי אז שעוד שנים הרבה אהיה עולה חדש. אולי תמיד אהיה עולה חדש, כל ימי" (1 עמ' 11).

## היהדות מנצחת

בסיפור "לילות" קרוע המספר חמדת בין אהבתו לסלסבילה לבין אהבתה הנואשת של שכנתו רוחמה. יש מפרשני עגנון שראו בסיפור זה מטפורה למאבק המתחולל בנפשו של היוצר בין השפעתה של התרבות היהודית על יצירתו לבין השפעתה של התרבות הזרה. רוחמה מייצגת את הראשונה וסלסבילה את האחרונה (11,12). בסוף הסיפור מדמה המספר שהוא חוגג עם סלסבילה, ואילו רוחמה, שאהבתה נכזבה, שורפת את כינורה.

גם הרב סבתו מזכיר את השבתת הכינורות. "על ערבים בתוכה תלינו כינורותינו". זהו חלק מהמאבק בין היהדות לתרבויות זרות הנתוש לאורך ספרו. כך היה בדרך לגלות אך בבוא הגאולה, "עתיד הקב"ה לשלם להם: בשוב ה' את שיבת ציון -- אז יימלא שחוק פינו ולשונו רינה" (1 עמ' 66-67). נבואת המדרש מתגשמת בשירו של יעקב אורלנד שחורז את הספר: "רב הלילה, רב שירנו". במהלך הגלות האינקוויזטורים מענים את היהודים ולועגים להם: "כבר נטש אתכם אלוקיכם, מאס בכם, בריתכם הופרה" (1 עמ' 39-40), אך לאחר הקמת המדינה אומר הנוצרי הלבנוני: "אנחנו יודעים שאם היהודים קבלו מדינה, כנראה שהאל חזר אליהם שוב וכרת עמם ברית חדשה." (1 עמ' 151). האחות קריסטינה, המסמלת בשמה את הנצרות, מכירה בחטאה ומנסה לכפר עליו ברפואה לילדי ישראל.

אין בסיפור "בשפריר חביון" ולו מילת ביקורת גלויה אחת על עגנון. אדרבא, סיפוריו נזכרים לטובה. עולה מהם "ריח של ארץ ישראל". ואם כך, המעשים שבסיפור יכולים להתפרש כתיקונים רק ברובד הסמוי שלו. הרב סבתו אינו קובל על עגנון אלא מוסיף אמונה. בסיפור "לילות", שהוא סיפור של חול, יש מובאות רבות משיר השירים. הרב סבתו מוסיף ומלמד פרק על קדושתו העליונה של שיר השירים (1 עמ' 64-65).

אפשר להבין, אם כן, מדוע בחר הרב סבתו להזכיר דווקא סיפורים מהסוג שאותו קוראים מתחת לשולחן. רבי נחמן לימד שבכדי לתקן, צריך לפעמים לרדת אל מתחת לשולחן. ואז, לא צריך לשרוף. אפשר, ואף עדיף, להעלות ניצוצות.

## ביבליוגרפיה

1. הרב חיים סבתו, בשפירר חביון, הוצאת ידיעות אחרונות ספרי חמד תשע"ד
2. ש"י עגנון, על כפות המנעול, הוצאת שוקן תשל"ח עמ' שנ"א
3. ש"י עגנון, על כפות המנעול, הוצאת שוקן תשל"ח עמ' ש"צ
4. אתר "הארץ" 2007 <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1392412>
5. הרב חיים סבתו, כעפעפי שחר, הוצאת ידיעות אחרונות ספרי חמד 2005
6. ש"י עגנון, עד הנה, הוצאת שוקן תש"ך עמ' קע"ח
7. אתר "דעת" תשס"ז
8. ש"י עגנון, סיפורי הבעש"ט, הוצאת שוקן תשמ"ז עמ' 160
9. אתר "דעת" תשס"ז
10. גרשון שקד, אמנות הסיפור של עגנון, הוצאת ספריית הפועלים תשל"ג עמ' 9-158
11. הלל ברזל, סיפורי אהבה של שמואל יוסף עגנון. הוצאת אוניברסיטת בר-אילן 1975, עמ' 85-88
12. מיכל שיר-אל, סידרת שיעורים על יצירת עגנון תשע"ד

בס"ד כ"ב בחשוון תשע"ו